

Friezen aan de Boompjeswal

Leven en werk van Tetje Heeringa en haar familie¹

LUUK KEUNEN

In het verleden zijn de beroemde ‘zonen’ en ‘dochters’ uit Zutphen in artikelen en boeken aan de orde gekomen. Wie kent niet de illustere dominee en natuurvorser Jan Floris Martinet en zijn *Katechismus der Natuur*? Bij nieuw onderzoek komen echter zo nu en dan nieuwe, nog relatief onbekende Zutphenaren aan het licht die buiten hun geboorteplaats een rol van betekenis in de maatschappij hebben gespeeld.

Het Fries-Zutphense geslacht Heeringa bracht zo'n 'dochter' voort. Het gaat om Tetje Heeringa (1905-1995), later bekend als Tetta Stark-Heeringa, die op 23 november 1934 bij de Utrechtse hoogleraar in de sociale geografie, prof. dr. Louis van Vuuren, promoveerde op het proefschrift *De Graafschap; een bijdrage tot de kennis van het cultuurlandschap en van het scholtenprobleem*.² Voordat we haar betekenis voor de wetenschap en latere persoonlijke leven belichten, gaan we in op haar sociale achtergrond en de positie van haar familie binnen Zutphen.

Achterhoekers met Friese wortels

De familie Heeringa stamt, zoals de naam al doet vermoeden, uit Friesland. Gosse Sakes Heeringa (1817-1865) uit Holwerd en Catharina Margaretha Hosbach (1821-1873) uit Leeuwarden huwden in 1847. Zij kregen drie zonen en drie dochters. De kinderen werden na de vroegtijdige dood van hun

*Het wapen van de familie Heeringa, dat reeds in het midden van de negentiende eeuw door familieleden uit Holwerd op knopen aan de jas werd gedragen.*⁴

vader opgevangen in het Burgerweeshuis te Leeuwarden. De familie behoorde oorspronkelijk tot het patriciaat van West-Dongeradeel, waar Gosses grootvader rechter was.³

De oudste zoon, Sake T. Heeringa (1853-1919), werkte aanvankelijk bij de posterijen en later in het gevangeniswezen. Na zijn huwelijk in 1880 met de weduwe Petronella C. (Christine) van Reenen (1849-1888) uit Vreeswijk kon hij met haar geld de opleiding tot tandarts volgen, iets wat eerder door zijn

1 Een afwijkende versie van dit artikel verscheen als 'Tetje Stark-Heeringa (1905-1995). Leven en werk van een vergeten sociaal-geografe' in *Historisch-geografisch tijdschrift*, jaargang 25 (2007), p. 120-127. Uitgeverij Matrijns, Utrecht.

2 Heeringa 1934.

3 Regionaal Archief Zutphen, archief Tetje Stark-Heeringa, inventarisnr. 25, d.d. 1959. De familie Heeringa bezat een bijbel, waarin vanaf de late achttiende eeuw biografische gegevens van familieleden werden genoteerd. In het midden van de twintigste eeuw was de bijbel nog in familiebezit (Regionaal Archief Zutphen, archief Tetje Stark-Heeringa, inventarisnr. 27, d.d. z.j.).

4 Regionaal Archief Zutphen, archief Tetje Stark-Heeringa, inventarisnr. 27, d.d. z.j.

weeshuisverleden financieel onmogelijk was geweest.⁵ Enige jaren later zou ook zijn jongere broer Johan Christiaan (1862-1936) een opleiding tot tandarts volgen en zich te Lochem vestigen, waar we zijn helaas ernstig verwaarloosde graf nog altijd kunnen aantreffen op de Oude Begraafplaats.

In april 1885 verhuisde Sake met zijn vrouw en dochters naar Zutphen, mogelijk omdat Sake daar een aanstelling tot tandarts kon krijgen. Ze betrokken voor korte tijd een huis aan de Beukerstraat. Tussen mei 1887 en mei 1888 vertrok het jonge gezin naar een pas opgeleverd pand aan de Boompjeswal, dat aanvankelijk het huisnummer 8 en vanaf 1918 het huisnummer 11 droeg.⁶

Uit het huwelijk van Sake en Christine werden vier kinderen geboren. De oudste twee dochters, Wilhelmina B. en Gijsbertha A. (Bim), zagen het levenslicht te Utrecht, terwijl de jonggestorven zoon Gosse S.T. en dochter Petronella C. aan de Beukerstraat werden geboren.

Na Christines dood, in 1888 aan de Boompjeswal, huwde Sake in 1889 met Pietronella Vergeer (1863-1909), een telg uit een bekend winkeliersgeslacht uit Zutphen. Hun dochter Johanna (An) en Tetje (Tetta) werden respectievelijk in 1890 en 1905 aan de Boompjeswal geboren.

Na aankomst in Zutphen raakte de familie Heeringa geleidelijk verknoot met de Oost-Nederlandse middenklasse van winkeliers en medici. Tussen telgen uit de families Heeringa, Vergeer en Leemhorst werden verscheidene huwelijken gesloten. Veel nakomelingen heeft Sake Heeringa niet gekregen. Zijn tak van de familie stierf in mannelijke lijn uit, en via zijn dochters kreeg Sake twee

Sake Tjepke Heeringa met zijn dochter Tetje, omstreeks 1918.

kleindochters, die hij beiden nog gekend heeft en van wie er één nu nog in leven is.

Het onroerend goed

Het huis Boompjeswal 11 is een van de grotere in de straat, en kent geen gelijke buurpanden. Het gebouw was mogelijk al vanaf de bouw ingericht voor de uitoefening van een medisch beroep. In de kelder bevond zich de gipskamer, rechts naast de voordeur de spreekkamer, op de eerste verdieping een grote operatiekamer, een kantoor en twee wachtkamers.⁷

Opvallend is de rol die de gezusters Heeringa tussen 1936 en 1969 hebben gespeeld in het economisch verkeer van Zutphen door het aankopen van bouwterreinen en huizen, vermoedelijk als belegging. Het betreft onder meer veertien huizen in een nieuwe woonwijk aan de Albert Cuypstraat (later Ruysdaelstraat).⁸

5 Omstreeks 1900 schreef Sake Heeringa *Onze tanden. Geïllustreerd handboekje voor de verzorging en het onderhouden van de tanden*, een vroeg voorbeeld van publieksvoorlichting om tandbederf te voorkomen.

6 Regionaal Archief Zutphen, archief Bevolkingsregister Zutphen, inventarisnr. 140.

7 Regionaal Archief Zutphen, archief Bouwvergunningen, nummer 410.

8 Regionaal Archief Zutphen, archief Kadaster Zutphen, inventarisnr. 25, artikel 6837.

*Het pand Boompjeswal 11, winter 2008/09.
(foto: Han Koolhof)*

Na de dood van Sake in 1919 nam zijn dochter An de praktijk over. Boompjeswal 11 behield daarmee zijn gecombineerde functie van privé- en praktijkruimte. Na de dood van An in 1936 werd de tandartspraktijk gesloten

An Heeringa (1890-1936), die haar vader als tandarts opvolgde.

en verkocht zus Bom het pand, dat als woning veel te groot was, aan de arts Christiaan Tesink. Bim Heeringa verhuisde naar het kleinere Boompjeswal 6, dat tevoren door de familie was verhuurd.⁹

Na het huwelijk van haar zus Tetta bleef Bim nog twee jaar aan de Boompjeswal wonen. In 1940 verkocht zij het huis. Tot haar dood in 1967 als laatste Zutphense Heeringa woonde zij nog op Jacob Damsingel 13 en Coehoornsingel 5.¹⁰

De jongste telg

Tetje Heeringa werd als jongste dochter geboren op 14 maart 1905 in haar ouderlijk huis aan de Boompjeswal. Zij werd vernoemd naar haar tante Tet Heeringa (1848-1950), een kleuterlerares uit Friesland, die ook haar peettante werd.¹¹ Door de vroege dood van hun ouders werd Tetje opgevoed door haar oudere (half)zussen. De belangrijkste rol daarin speelde An. De gezusters hebben de jongste telg van het gezin sterk gestimuleerd om te gaan studeren.¹² Tussen 1924 en 1930 woonde Heeringa als studente onder meer aan de Stadhouderslaan en de Paulus Potterstraat in Utrecht, waar zij aan de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte van de Rijksuniversiteit Utrecht sociale geografie studeerde bij Van Vuuren.¹³ Direct na haar studie begon zij aan haar promotieonderzoek bij dezelfde hoogleraar.

Heeringa's proefschrift

Het was Heeringa's eigen keuze om de Achterhoek als onderwerp van haar dissertatie te kiezen. In 1959 schreef ze: 'Daar we in Zutphen woonden, kwam ik veel in de Achterhoek. Mijn zuster [...] had een autotje. [...] Ik kende in Zutphen de landbouwconsulent en hoorde

9 Gelders Archief, archief Memories van Successie, Kantoor Zutphen, memorienummer 5/484.

10 Adresboeken Zutphen (uitgave van W.J. Thieme te Zutphen), 1930-1965.

11 Regionaal Archief Zutphen, archief Tetje Stark-Heeringa, inventarisnr. 27, d.d. z.j.

12 Vriendelijke medeling L.J.E. Has-Molkenboer, Loosdrecht.

13 Regionaal Archief Zutphen, archief Tetje Stark-Heeringa, inventarisnr. 25, d.d. 1959.

van hem dat de Achterhoek snel de schade aan het inhalen was en van een achterlijke Achterhoek op weg was een welvarend landbouwgebied te worden. Mijn interesse ging dus naar de Graafschap uit en ik wilde daar op promoveren. [...] Juist de afwisseling in de Achterhoek: bergen, bossen, kastelen, landbouw en veeteelt, riviertjes, dorpen, stadjes en de oude gebouwen trokken me aan, te meer daar alles er aan het veranderen was. [...] (Stark-Heeringa 1959).¹⁴

Heeringa's proefschrift bestaat uit twee afzonderlijke onderwerpen, die ook tot uitdrukking komen in de titel: *De Graafschap; een bijdrage tot de kennis van het cultuurlandschap en van het scholtenprobleem*. In het eerste hoofdstuk geeft ze een contemporaine geografische beschrijving van Achterhoek en Liemers, om vervolgens op basis van de constatering die daar gemaakt zijn, een sociaal-geografische indeling in landschapstypen te maken en te presenteren in het tweede hoofdstuk. Zij beschrijft daarin vijf landschapstypen die zij in de Graafschap en de regio rond Winterswijk aantroef, namelijk twee 'moderne' landschapstypen en drie 'oude'.¹⁵ De historische referentie die ze voor deze indeling gebruikte, bestond uit de topografische kaart uit het einde van de negentiende eeuw. De historische diepte van deze sociaal-geografische indeling is daarmee relatief beperkt. Heeringa introduceerde in haar studie de term *Vlakke Midden* voor het vlakke gebied ten zuiden van Ruurlo.¹⁶

Ze kreeg bij haar analyse van het landschap hulp van ir. N. van Vliet en van ir. O.J. Cleveringa. Van Vliet was vermoedelijk werkzaam

Diner na de promotie van Tetje Heeringa bij Maison Schmitz aan de Nieuwegracht in Utrecht, 1934. Van links naar rechts, zittend: A. Ebmeijer, P.C. Leemhorst-Heeringa, W.B. Vergeer-Heeringa, onbekend, prof. dr. L. van Vuuren, dr. T. Heeringa, W.H. Tenkink, onbekend, G.A. Heeringa, J. Heeringa, H.C. Leemhorst, onbekend, G.K.J. Vergeer, onbekend. Staand: L. Leemhorst, P. Meindersma, M.J. van Vliet, onbekend en onbekend.¹⁷

aan de Rijkslandbouwschool te Zutphen, waar hij in 1957 een gedenkboek voor schreef. Cleveringa (1890-1980) was een landbouwkundig ambtenaar en rijkslandbouwconsulent, die later controversieel werd door zijn studie naar de relatie tussen de landbouw en aardstralen.¹⁸ De Zutphense gemeente-archivaris mev. drs. W.E. Smelt (1900-1988) en de Gelderse rijksarchivaris jhr. Mr. A.H. Martens van Sevenhoven (1880-1952) assisteerden bij het archiefonderzoek.¹⁹ De nadruk in genoemde landschappelijke indeling ligt sterk op het onderscheid tussen de oude landschappen van vóór de agrarische modernisering van de late negentiende eeuw en de moderne landschappen van daarna. Over het Zieuwent zegt Heeringa bijvoorbeeld: 'De versnippering van de grond en het vele kreupelhout geven de indruk in een landstreek

14 Alle citaten in dit artikel zijn letterlijk overgenomen, inclusief afkortingen en spellingswijzen.

15 Heeringa 1934, p. 17-33.

16 Heeringa 1934, p. 9; Regionaal Archief Zutphen, archief Tetje Stark-Heeringa, inventarisnr. 25, d.d. 1959.

17 Regionaal Archief Zutphen, archief Tetje Stark-Heeringa, inventarisnr. 11.

18 Het persoonlijk archief van Cleveringa berust onder bloknummer 0702 in het Gelders Archief in Arnhem.

19 Heeringa 1934, p. VII; Regionaal Archief Zutphen, archief Tetje Stark-Heeringa, inventarisnr. 25, d.d. 1959.

aangekomen te zijn van een oud, enigszins achterlijk cultuurtype, vergeleken bij de te voren bezochte delen van de Graafschap.²⁰ Ook haar hierboven genoemde motivatie om de Achterhoek te kiezen getuigt van een sterk onderscheid tussen oud en nieuw.²¹ Mogelijk zullen we Heeringa's keuze voor dit onderscheid ook in het licht moeten zien van de uitgangspunten van haar leermeester Van Vuuren, die pleitbezorger was van sociaal engagement van de sociale geografie om het welvaartsstreven te dienen.²²

Het besloten landschap bij scholtenboerderij Meerdink in het Woold (gemeente Winterswijk), voorjaar 2007. (foto: collectie auteur)

De Winterswijkse scholtenboeren

Heeringa's promotor, Van Vuuren, was niet gelukkig met haar eerste concept. Heeringa schreef hierover: 'Hij en ik zaten ieder aan een kant van zijn grote bureau en hij zei niets, hoogstens: "ja. Ik heb het gelezen. En dan te denken dat er zó zeker 10 van mijn studenten aan het werk zijn! De Gelderse Vallei: het laagveengebied van Friesland, de Groningse veenkolonies, Ameland, en nu dit over de Graafschap"²³ "Maar wat vind U er dan van?" "Kind, ik vind het stom vervelend! Je hebt het over Scholtengoederen in het O., die streek om Winterswijk. Wat zijn dat? Hoe komen ze aan die naam?"'

Heeringa antwoordde: 'Ja dat is erg moeilijk om achter te komen. Ze zijn erg op zichzelf en ik kon ze zo moeilijk benaderen. Als ik een praatje met ze maakte stuurden ze me met een kluitje in het riet.' Van Vuuren kwam daarop met een nieuw idee: 'Dan moet je dáár op promoveren! En dit alles, nou ja, dat was je basis om de boel goed te kunnen begrijpen.' De promovenda was hier

allesbehalve gelukkig mee: 'Weg werk van maanden. Dat ik toen even de moed ging verliezen kunt u zich wel indenken.'²⁴

Dit confronterende gesprek was de opmaat voor het derde en laatste hoofdstuk van het proefschrift, over de geografische en historische karakteristieken van de Oost-Gelderse scholtenboeren. Van Vuuren zette haar korte tijd later op het spoor van de Wageningse student Henk Tenkink, die Nederlandse landbouw studeerde en uit een familie van scholtenboeren stamde.²⁵ Hij zou in het tweede deel van haar periode als promovenda haar medewerker worden, met de volgende kanttekening van Heeringa: 'We kwamen overeen: hij zou er heen en informeren en oude papieren nakijken, ik moest zeggen wat ik weten moest. Samen er heen gaan was uitgesloten, ben je gek!'²⁶ Aan de hand van onder meer archieven die bij lokale scholtenboeren werden aangetroffen, bestudeerde Heeringa de ontwikkeling van het scholtenfenomeen en de gevolgen daarvan voor de landschap-

20 Heeringa 1934, p. 10.

21 Regionaal Archief Zutphen, archief Tetje Stark-Heeringa, inventarisnr. 25, d.d. 1959.

22 Pater 1998, p. 27.

23 Bedoeld zijn promotiestudies over Friesland (1933), De Groninger Veenkoloniën (1933) en Ameland (1936) en contractonderzoek betreffende de Gelderse Vallei (Pater 1998, p. 28).

24 Regionaal Archief Zutphen, archief Tetje Stark-Heeringa, inventarisnr. 25, d.d. 1959.

25 Henk Tenkink (1899-1948) was bij zijn overlijden ingenieur bij Provinciale Waterstaat in Noord-Holland. Van Vuuren was deeltijd-docent in de economische geografie aan de Landbouwhogeschool in Wageningen tot 1946. Hij zal Tenkink op die manier hebben gekend (Haar 1993, p. 41).

26 Heeringa 1934, p. VII; Regionaal Archief Zutphen, archief Tetje Stark-Heeringa, inventarisnr. 25, d.d. 1959.

pen van de verschillende buurtschappen rond Winterswijk. Het resultaat van deze studie ademt nog sterk de negentiende-eeuwse opvattingen over de oude rechtshistorie.²⁷ Toch was Heeringa op bepaalde punten haar tijd ook ver vooruit, bijvoorbeeld wanneer zij zegt dat de samenwerking tussen archeologen en geografen grote waarde heeft.²⁸

Een carrière na haar promotie

Na de voltooiing van haar proefschrift heeft Tetta Stark-Heeringa, zoals zij zich als volwassene noemde, geen rol meer gespeeld in academische kringen. Zij heeft een korte periode als onderwijzeres gewerkt, maar bleek daarvoor niet in de wieg gelegd te zijn. In de jaren erna werkte zij op verschillende kantoren van de ANWB, vermoedelijk in 's-Gravenhage en Arnhem. Zij woonde in de periode tussen 1935 en 1938 ook in beide steden,

respectievelijk aan de Frankenslag en Hobbemastraat. Niet lang voor haar huwelijk, in september 1938, ging ze terug naar Zutphen, waar ze bij haar halfzus Bim inwoonde.

Tetta Heeringa huwde in december 1938 met Jaap Stark (1900-1967), technisch adviseur en montageleider bij een installatiebedrijf van gashouders. Na een korte periode in Amstelveen gewoond te hebben, verhuisde het echtpaar naar Oosterbeek, in de gemeente Renkum. Daar betrokken ze een huis aan de Hertog Reinaldlaan, dat eerder al in opdracht van Stark gebouwd was. Hier bleven ze de rest van hun gehuwde leven wonen. Het huwelijk bleef kinderloos.

In de jaren vijftig en zestig is Stark-Heeringa actief geweest in de lokale en provinciale politiek. Tussen 1958 en 1969 zat zij in de gemeenteraad van Renkum voor de VVD. Zij was vertegenwoordigd in verscheidene commissies, waaronder die van onderwijs, en was daarnaast de laatste jaren ook fractievoorzitter. Vanwege gezondheidsklachten nam ze tijdens een zittingsperiode afscheid van de raad.²⁹ Daarnaast had ze tussen 1962 en 1969 zitting in Provinciale Staten van Gelderland voor dezelfde partij.³⁰ Ze is haar hele leven geïnteresseerd gebleven in historie, landschap en natuurbeheer, en was daarnaast gedurende lange tijd lid van de *Oudheidkundige Vereniging de Graafschap* en donateur van Stichting *Het Geldersch Landschap*.

In de politiek kwam die interesse eveneens naar voren; zij kwam actief op voor – naar haar mening – behoudenswaardige objecten en landschappen.³¹ De archieven bezocht zij na haar promotie nog wel, maar dan met name die in Friesland, voor genealogisch onderzoek.³² Stark-Heeringa

Tetta Heeringa als kamerbewoner bij 'juffrouw Haak' aan de Hobbemastraat in Arnhem.

27 Heeringa 1934, p. 69.

28 Heeringa 1934.

29 *Hoog en Laag*, huis-aan-huisblad voor de gemeente Renkum, edities 17-07-1969, 21-08-1969 en 28-08-1969.

30 *Gelders Jaarboek*, edities 1963-1969; vriendelijke mededeling L.J.E. Has-Molkenboer, Loosdrecht.

31 *Hoog en Laag*, huis-aan-huisblad voor de gemeente Renkum, editie 09-12-1960.

Trouwfoto van het echtpaar Stark-Heeringa, 22 december 1938.

woonde de laatste periode van haar leven in de Svaco-flat in Oosterbeek. Niet lang voor haar dood verhuisde zij naar verzorgingshuis *Mooiland* nabij Doorwerth, waar zij op 19 februari 1995 op 89-jarige leeftijd overleed. De as van haar en haar man werd bijgezet in het familiegraf van de familie Heeringa op de Algemene Begraafplaats in Zutphen.

Grafzerk van het familiegraf Heeringa op de Oude Begraafplaats aan de Warnsveldseweg, voorjaar 2008. (foto: collectie auteur)

Besluit

Stark-Heeringa, afkomstig uit de Zutphense bovenklasse, heeft als wetenschapper maar

een beperkte rol gespeeld in de geografische kennisontwikkeling over Oost-Nederland. Toch zijn haar activiteiten van historiografisch belang. Stark-Heeringa was voor zover bekend de eerste geografe die promoveerde op een landschappelijk onderwerp over de Achterhoek. Zij was afkomstig uit een belangrijke generatie sociaal-geografen uit de Utrechtse school, van wie tot nu toe slechts enkele personen belicht zijn. Haar persoonlijke notities werpen daarnaast een waardevolle blik op de totstandkoming van haar proefschrift, dat nog met enige regelmaat in literatuurlijsten van wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke publicaties over Winterswijk genoemd wordt.

Dankwoord

Bij het verzamelen van het materiaal voor dit artikel werd door een aantal personen onmisbare hulp verschaft. Mijn dank gaat uit naar L.J.E. Has-Molkenboer, H.C. Amesz-Leemhorst, J.G. Koldewijn, A.J. Tenkink, H. Demming, K. Poort en medewerkers van de gemeente Zutphen.

Literatuur

- Haar, J. van der, 1993. *De geschiedenis van de Landbouwniversiteit Wageningen. Verdieping en verbreding, 1945-1970.* Landbouwniversiteit, Wageningen.
- Heeringa, T., 1934. *De Graafschap; een bijdrage tot de kennis van het cultuurlandschap en van het scholtenprobleem.* Thieme, Zutphen. Dissertatie, Rijksuniversiteit Utrecht.
- Pater, Ben de, 1998. 'Louis van Vuuren (1873-1951): Grondlegger van een praktijkgerichte sociale geografie' in *Geografie* 7 (4), pp. 24-29.

Luuk Keunen (1978), historisch geograaf, is als projectleider werkzaam bij RAAP Archeologisch Adviesbureau te Brummen. Hij werkt daarnaast aan een dissertatie over de landschapsgeschiedenis van Salland en de Achterhoek.